

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : 13

ISSN 1303-5231

**DICLE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

HAKEMLİ DERGİ

CİLT : VII

SAYI : I

DIYARBAKIR - 2005

**İLK ÇAĞLARDAN M. 400 YILINA KADAR
MEKKE'NİN ETNİK YAPISI -I-
(Amâlika, Âd, Cedis-Tasım, Cürhüm)**

Doç. Dr. Abdüsselam UYGUR-*
Yrd. Doç. Dr. Yaşar ÇELİKKOL**

**Ethnical Structure of Mecca From Antiquities to Year 400 -I-
(Amâlika, Âd, Cedis-Tasım, Jürhüm)**

Abstract

Amâlika Tribe is from the first inhabitants of Mecca and they lived around the Harem before Hz. Ibrahim. They make their livings with stock-breeding and hunting because Mecca was not suitable for agriculture

Cedis and Tasım, settled down to Mecca for their brothers Amâlika. They annihilated each other by clashing between themselves.

A group from Âd Tribe came to Mecca for rain prayer in Amâlika period, settled down there because there were the Deluge in their homeland at that times. They called as second Âds.

Jürhüm Tribe was living around Mecca. They came to city center when they saw Zamzam water and settled down near to Hagar and Ishmael. They ruled in Mecca for much more long period. They were exiled from Mecca by Huzâa in B.C. 210s.

Key words: Amâlika, Mecca, Jürhum, Cedis.

* Diyanet İşleri Başkanlığı.

** Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alanlar Bölümü Tarih Eğitimi.
Email: vasarcelikkol1@hotmail.com. ycelikkol@firat.edu.tr.

GİRİŞ

Mekke'de Amâlika, Âd, Cedis, Tasım, Cürhüm,¹ İyâd, Adnanîler, Huzâa, Kinâne ve Kureyş Kabileleri'nin geçmişte yaşamış oldukları kaynaklarımızda doğrulanmaktadır.² Arap tarihçileri, bu kabilelerin Nuh'un oğlu Sam'ın neslinden olup ikiye ayrıldıklarını³ söylemekte ve Antik dönemde yaşayan Araplara Arabü'l-Bâide (yok olmuş Araplar); İslâmın doğuşuna kadar gelen Araplar'a ise Arabü'l-Bâkiye⁴ (halen yaşayan Araplar) dendğini belirtmektedirler.

İlk çağlarda yaşamış olan Antik Arapların yok oldukları ve haklarında fazla bilgi olmadığı rivayet edilmektedir.⁵ Bunlar, Arapça konuşan ilk insanlar olup Âd, Semud, Tasım, Cedis, İrem, Amâlika, Cürhüm (ilk), Abil, Vebar, Übey, Hadramevt⁶ v.b. kabilelerdir. Bunların iri vücutlu ve aynı zamanda uzun ömürlü insanlar oldukları söylenmektedir.⁷ Ahkâf⁸ da, bütün Yemen'de ve Hadramevt ile Remle arasında yaşamışlardır.⁹ İbn Hazm, yer-yüzünde onlardan hiç kimsenin kalmadığını belirtmiştir.¹⁰ Tarihçiler,

¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1985, I, 51; Neşet Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, 82; ayn. mlf., "Hz. Muhammed'in Soyu, Çocukluğu ve Gençliği", *Makaleler ve İncelemeler*, Konya 1983, 97.

² İbn Hişam, (Beyrut 1990), I, 97; Kalkaşandî, Ebû'l-Abbas Ahmed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Mari-feti'l-Ensâbi'l-Arab*, (thk. İbrahim Ebyarî), Beyrut, 1991, 12; Hennâ Fahürî, *Tarihu Edebi'l-Arab*, Beyrut, 1978, 13.

³ Corci Zeydân, *Kitâbu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Mısır, 1908, Kahire, 1953, Riyad, 1981, 36.

⁴ Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, Beyrut, 1988, II, 111; Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Ali b. Mahmut b. Ömer, *Tarihu Ebi'l-Fidâ, el-Muhtesar fi Ahbâri'l-Beşer*, (tlk: Mahmûd Deyyûb, I. Baskı), Beyrut, 1417, I, 155; Corci Zeydân, 36; Mustafa Sa'dık Rafîi, *Tarihu Âdâbi'l-Arab*, Beyrut, 1974, I, 150; Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1341, 54.

⁵ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 111; İbn Hazm, Ali b. Ahmed, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut, 1983, I, 8; Mevlana Muhammed Ali, *Siretü'n-Nebi*, (Çev: Ali Genceli), Ankara, (ts), 12.

⁶ İbn Şerye, Ubeyd el-Cürhümî, *Fi-Ahbâri'l-Yemen ve Eş'ariha ve Ensâbiha A'lâl-Vefa ve'l-Kemâl*, (kitâbu't-Ticân içinde), Haydarabad, 1347, 314; İbn Münebbih, *Kitâbu'l-Ticân fi Mulûki Himyer, Haydarâbâd*, 1347, 138; İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber* (thk. Eliza Lichtenstater), Haydarâbâd, 1942, 395; Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Kitâbu'l-Cümel Min Ensâbi'l-Eşrâf* (thk. Suheyli Zekkâr, Riyâd Zirikli), Beyrut, 1996, I, 8; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Beyrut, 1987, I, 193; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 111; İbn Hazm, II, 486; Ebû'l-Fidâ, *Tarih* I, 155; İbn Kesîr, *Siret*, I, 3; ayn. Mlf. *Tarih*, I, 259; Kalkaşandî, *Ensâb*, I: Mustafa Rafîi, I, 50; Fuat Ali Rıza, *Ümmü'l-Kurâ Mekketi'l-Mükerrreme*, Beyrut, 1972, 8; Robert Montran, *İslâmın Yayılış Tarihi, VII - XI. Yüzyullar* (Çev. İsmail Kayaoğlu), Ankara 1981, 63.

⁷ İbn Münebbih, 138; Bunların, oturduğu yerde ağaçtan hurma yiyecek kadar uzun boylu oldukları söylenir.

⁸ İbn Münebbih, 138.

⁹ Taberî, *Tarih*, I, 193; Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 155.

¹⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, II, 486.

Arabü'l-Bâide'nin Hicaz bölgesinde yaptırdıkları yüksek binalar, köşkler, saraylar, kaleler,¹¹ su bendleri ve binaların kalıntılarından, onların yerleşik (hadarî) bir sosyal yapıya ve büyük medeniyetlere sahip oldukları sonucunu çıkarmaktadırlar.¹²

Nesilleri İslami döneme kadar devam etmiş olmasından dolayı,¹³ Mekke'de yaşayan Cürhüm (Yemen Arapları) ile İsmailîlerin (Hicaz Arapları) tümüne beraberce Arabü'l-Bâkiye ismi verilmiştir. İlk dönem neseb bilginleri ve tarihçileri, bunlara ayrıca Arabü'l-Arabe de demişlerdir.¹⁴ Arabü'l-Bakiye'nin bir bölümü olan Kuzey (Hicaz) Arapları, asılları Arap olmayıp da sonradan saf ve katıksız Arap olan Güney Arapları ile karışarak türeyen nesildir. Klasik Arap tarihçileri, bunlara sonradan Araplaşmış anlamında Arabü'l-Müs'ta'rebe, demektedirler. Çünkü Hz. İbrahim'in İbranî, Hz. Hacer'in de Kıptî olduğu kabul edilirse, Hz. İsmail'in ikinci Cürhüm soyu ile evlenmesinden sonra ortaya çıkan neslin, sonradan Araplaşmış olduğu neticesi ortaya çıkar.¹⁵

İbni Hişam, Belâzurîv, İbni Haldun ve Huart " *bütün Arapların İsmail evladı olduğu, Arap kollarının tamamının Adnân ve Kahtân denen iki büyük kolda birleştiği ve bu iki kolun Hz. İsmail'in soyu olduğu* hususunda hemfikirlerdir.¹⁶ Mekke'ye yerleşen İsmail, evlilik sonucu Cürhümlülerle akraba olunca, onların dillerini öğrendi ve Arapça konuşmaya başladı.¹⁷ Hicaz Arapları, İsmail neslindedir; Yemen Arapları ise Himyerdir. Meşhur olan görüş, Yemen Araplarının Kahtân'dan olmasıdır.¹⁸ Ananeye göre Kahtânîler,

¹¹ İbn Haldun, Abdurrahman, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-Arab ve'l-A'cem ve'l-Berber ve Men Aserehum Min Zevî'l-Sultânî'l-Ekber*, Beyrut, 1992, II, 79.

¹² Mahmud Esad Seydişehri, *İslâm Tarihi, Tarih-i Din-i İslâm*, (Sadeleştiren: Ahmed Lütfi Kazancı, Osman Kazancı), İstanbul 1995, 67.

¹³ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 33; Fuad, Ali Rıza, 8.

¹⁴ İbn Şerye, 314-315; İbn Habîb, 395;

Belâzurî, *Ensâb*, I, 8; Taberî, *Tarih*, I, 193; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tsh: Ahmed Abdüşşafi), Lübnan (ts.), I, 3.

¹⁵ İbn Şerye, 314 - 315; Taberî, *Tarih*, I, 193; Mes'ûdî, *Murûc*, III, 2; Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Ali b. Mahmut b. Ömer, *Tarihu Ebi'l-Fidâ (el-Muhtesar fi Ahbâri'l-Beşer)*, (tlk: Mahmûd Deyyûb, I. Baskı), I, Beyrut, 1417; I, 155; İbnü'l-Verdî, Ziyaeddin Ömer b. Muzaffer, *Tarihu İbni'l-Verdî*, I. Baskı, Beyrut, 1996, I, 84; İbn Kesîr, *Sîret*, I, 53; İbn Haldun, *Tarih*, II, 20; Kalkaşandî, *Ensâb*, 12; Mustafa Rafîi, II, 48, 50; Hudarî Beg, Şeyh Muhammed, *Muhadaratul-Tarihi'l-Umemi'l-İslâmiyye, ed Devletü'l-Emeviyye*, Mısır, ts, I, 145; Seydişehri, 71; Fuad, Ali Rıza, 8.

¹⁶ İbn Hişam, I, 19; Belâzurî, *Ensâb*, I, 8; İbn Haldun, *Tarih*, II, 241; Clemant Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, (Çev: Cemal Sezgin), Ankara, 1970, 10.

¹⁷ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 71.

¹⁸ İbn Kesîr, *Sîret*, I, 4; ayn.mlf., *Tarih*, II, 259.

Güney Arapları(Yemen Kabileleri); Adnanîler ise, Kuzey Arapları(Maaddî, Nizarî, Kaysîler)'dir. Bu gruplar arasında devamlı beşerî, lengüistik, sosyal ve ekonomik verilere dayanan ve Araplar tarihinde derin yankılar uyandıran bir farklılık ortaya çıkmıştır.¹⁹ Kuzey Araplarının dili, güneyde kullanılan dilden farklıdır. Dinlerine gelince, bazı ibadet şekilleri Yemen Araplarıyla müşterektir; ancak Yemen ilahları, Bâbil mabutlarına yakındır. Bunlar Aştar, İyli, Baal gibi isimlerle anılan putlardır. Kuzey Araplarının putları ise Yemen Araplarının putlarından farklıdır. Bunlar Lat, Menât, Uzzâ gibi isimlerle anılır.²⁰

Bu girişten sonra, şimdi Arabü'l-Bâide'den olup da ilk çağlarda Mekke'de yaşamış bulunan kabileleri inceleyebiliriz. Makalemizin ilk bölümünde sırasıyla Amâlika, âd, Cedis, Tasım ve Cürhüm kabilelerini ele alacağız.

1- Amâlika

Amâlika kelimesinin menşei tartışmalıdır.²¹ Bâbilliler, Amâlika kelimesi için Malik veya Maluk lafzını kullanırken Yahudiler Maluk kelimesine "millet veya ümmet" anlamında "Ammu" kelimesini ekleyerek "Amm-malik" veya "Ammu-maluk" demişlerdir. Araplar da, bu kelimeyi "Amâlik veya Amâlika" şeklinde Arapçalaştırarak telaffuz etmişlerdir.²² Fâkihî ise Amâlika kelimesinin, Amâlika'nın ilk babası olan İmlâk b. Lavez b. Sam b. Nuh'un isminden geldiğini söylemiştir.²³

Amâlika'nın ilk atasının İmlâk veya İmlik b. Lavez (lut) b. İrem b. Sam b. Nuh olduğu kaynaklarda²⁴ belirtilmiştir. Hz. Hud (A. S.) zamanından beri Mekke'de Bekir b. Muaviye'nin liderliğinde yaşamış olan İmlikoğullarının,²⁵ büyük bir topluluk oluşturdukları, uzun boyları ve iri vücutlarıyla atasözlerine konu oldukları rivayet edilmiştir.²⁶ Tevrat'a göre dünyanın en eski milleti olan Amâlika²⁷ Hicaz, Hadramevt ve Yemen çevresinde yaşadığı gibi, dünyanın çeşitli bölgelerine de dağılmıştır. Maşrik ve Umman halkının, Ken'anîler denilen Şam zalim liderlerinin, Mısır Firavunlarının, Bahreyn ve

¹⁹ Montran, 63.

²⁰ Corci Zeydân, 165-6.

²¹ Corci Zeydân, 38.

²² Corci Zeydân, 38; Günaltay, *Kable'l-İslâm Araplar*, S. 3, s. 135; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara 1995, 62.

²³ Fâkihî, V, 135; Kalkaşandî, *Ensâb*, 377.

²⁴ İbn Münebbîh, 175; Ezrâkî, I, 180; Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*, Beyrut, 1991, 270; Taberî, *Tarih*, I, 192; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, 80; *Murûc*, II, 52; İbn Haldun, *Tarih*, II, 32; Kalkaşandî, *Ensâb*, 150; Hemmâde, 89; Hizmetli, 62, 63.

²⁵ Fâkihî, V, 135; Kalkaşandî, *Ensâb*, 377.

²⁶ İbn Haldun, *Tarih*, II, 32 - 33; Kalkaşandî, *Ensâb*, 150.

²⁷ Kitâb-ı Mukaddes, *Sayılar*, 24/20.

Medine sakinlerinin, Benû Haffi, Sad, Hezzân, Benû Metar, Necd halkının, Rahıl, Gıfar, Teyma halkı ve Benî Ezrâk'ın Amâlika'dan olduğu rivayet edilmiştir.²⁸ Herne kadar Mısırlılar, batıda yaşadıkları için Amâlika Kabile-si'ne *batılı* anlamında “Şasolar” demişlerse de, onlar bu bölgeye Amâlika adını taşıyarak gelmişlerdir. Mısır'a gelen Amâlikalılar, Hiksoslar-İkesuslar devletini (M.Ö.2416 veya 2050) kurarken, Mezopotamya bölgesine gidenler de I. Bâbil (Hammurabi) devletini (M. Ö. 2416 – 2000 yılları arasında) kurmuşlardır.²⁹ Eski Çağ tarihçilerinin, Hiksoslar ve Bâbillilerin Samilerden olduğunu zikretmeleri³⁰ bu bilgileri desteklemektedir.

Mekke'nin ilk sakinlerinin Irak'dan³¹ yani Kuzeyden gelen Amâlika ol-duğu, tarihçilerin ortak görüşüdür.³² Önceleri Bâbil çevresinde oturan Amâlika, Bâbil kulesi yıkıldıktan sonra Hicâz'a göç ettiler.³³ Kabilenin Ezrâk ve Benî Metar kolları da Mekke ve çevresine yerleştiler.³⁴ Tevrat'a

²⁸ Belâzurî, *Ensâb*, I, 11; İbnü'l-Fakîh, 86; İbn Rüstah, 60; Taberî, *Tarih*, I, 192, Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 153; Kalkaşandî, *Ensâb*, 150.

²⁹ Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsitî, *Tâcu'l-Arûs Min Cevâhîru'l-Kâmûs*, Beyrut, 1994, XIII, 357; Corci Zeydân, *Kable'l-İslâm*, 38 – 39; Günaltay, *İslâm Öncesi Arap-lar ve Dinleri*, (Sadeleştiren: M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli), Ankara 1997, 36; Hizmetli, 62 vd.

³⁰ İnan, Afet, *Eski Mısır Tarihi*, TTK, Ankara, 1998, 90; Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK., Ankara, 1998, 92 – 93; Günaltay, *İslâm Tarihi*, 59.

³¹ Taberî, *Tarih*, I, 195; İbnü'd-Diya, 43; Şemseddin Günaltay “Kable'l-İslâm Arablar ve Dinleri” *Darulfunun İlahiyet Fakültesi Mecmuası*, Sene I, Sayı 3 (Ağustos Sayısı), İstanbul 1926, 134.

³² İbn Şerye, 324; İbn Münebbih, 177; Asmaî, Abdulmelik b. Kureyb, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm* (thk. Muhammed Hasen Ali Yasin), Bağdad, 1959, 11; İbnü'l-Kelbî, es-Sâib, Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Kitâbu'l-Asnâm (Putlar Kitâbı)*, (Çev. Beyzâ Düşüngen), Ankara, 1969, 5; Ezrâkî Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve Ma Cae Fihâ Mine'l-Âsâr*, I-II, (thk. Rüşdî Salih Melhas), I-II, 8. Baskı, Mekke, 1996, I, 185; Fâkihî, Ebû'l-Abdillâh, Muhammed b. İshak İbni Abbas, *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, (thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, (2. Baskı), Beyrut, 1994, V, 138; İbn Kuteybe, Abdul-lah b. Müslim, *el-Meârif*, (thk. Servet Ukkâşe), (ts), 1993 ve Mısır, 1324; Belâzurî, *Ensâb*, I, 11; İbnü'l-Fakîh, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, (1. Baskı), Beyrut, 1996, 86; İbn Rüstah, Ahmed b. Ömer, *Kitâbu'l-A'lâku'n-Nefise*, (thk. M. J. De Goeje), Leiden, 1891, 27; Taberî, *Tarih*, I, 195; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, Beyrut, 1893, 80; *Murûc*, II, 52; Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, Kahire, 1963, IV, 262; ayn.mlf., *Nihâyetü'l-Ereb fi Marifeti'l-Ensâbi'l-Arab*, (thk. İbrahim Ebyarî), Beyrut, 1991, 401; Fâsî, Muhammed b. Ahmed, *Şifâu'l-Ġerâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*, Beyrut, 1985, I, 578 – 9; Diyarbekrî, Ali b. Muhammed b. el-Hasen, *Tarihu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis*, Beyrut, H. 1283, I, 111; Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî el-Vâsitî, *Tâcu'l-Arus Min Cevâhîru'l-Kâmûs*, Beyrut, 1994, XIII, 357; Corci Zeydân, 334.

³³ Selighsohn, “Amâlik” *İA*, I, 392; Sargon Erdem, “Amâlika”, *İA*, TDVİA, II, 557.

³⁴ Sargon, II, 557.

göre ise Amâlika'nın anayurdu, Akâbe körfezi ile Lut gölü arasında yer alan Edom ülkesidir.³⁵

Taberî, Amâlika'nın ilk olarak Bâbil'den Harem'e gelip Mekke civarlarına yerleştiğini iddia etmektedir.³⁶ İbni Abbas'a dayanan bir rivayette ise insanların Bâbil'den ayrıldığı zaman İmlik ve diğer Sami kavimlerin de San'a ya ulaştıkları ve Amâlika'nın Mekke'ye gidip yerleştiği³⁷ ifade edilmektedir. Vehb b. Münebbih göre Yemen'den ilk olarak çıkıp Tihâme topraklarına giren kişi, İmlak b. Davez b. İrem b. Sam'dır. İmlak, çocuklarını, torunlarını küçük cemaatler halinde Mekke'ye sevk edip onları oraya yerleştirmiştir. İmlak soyunun gruplar halinde Mekke'ye hicret ettiği dönemde, orada yaşayan Hezzân b. Yafur b. Seksek b. Vail b. Himyer b. Sebe bakiyesi gruplar, Mekke ve Tihâme'den sıkıştırılarak kaçırılmışlardır.³⁸ Günaltay da Amâlika'dan Benî Ezrâk grubunun Mekke'ye saldırarak orayı işgal ettiğini ve bu nedenle Mekke Amâlika'sına Benî Ezrâk isminin verildiğini iddia etmiştir.³⁹

Amâlika içerisinde seçkin liderler yetiştiği, Ebced, Hevvez, Hutti, Kelemen, Safes, Karâset, Sahez, Dazığülen gibi birçok melik geldiği ve bunlardan Ebced'in Mekke meliki olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁰

Amâlika kavmi, şöhret ve servet içerisinde yaşayan kalabalık bir kavimdi; çok sayıda hayvanları, develeri vardı. Bunları Mekke civarında Murr ve Numan'da otlatırlardı.⁴¹ Onlar, Urâne'de oturmaktaydılar; çünkü Harem'de sadece Selem ve Udah denilen dikenli ağaçların oluşturduğu ormanlık alan,⁴² geniş meralara ihtiyacı olan Amâlika için pek cazip değildi. Cürhümlü bir şairin, putperestliği getirmek isteyen Huzâa lideri Amr b. Luhay için uyarı niteliğinde yazdığı bir şiirden Amâlika'nın, refah içinde yaşadıkları, fakat azgınlıktan dolayı inkızaza sürüklendikleri anlaşılmaktadır.⁴³

³⁵ Kitâb-ı Mukaddes, *Tekvin*, 36/16

³⁶ Taberî, *Tarih*, I, 195.

³⁷ İbnü'd-Dıya, el-Mekkî, Muhammed b. Ahmed, *Tarihu Mekketi'l-Müşerefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medineti's-Şerife ve Kabri's-Şerif*, (thk. Alau İbrahim el-Ezheri), Beyrut, 1997, 43.

³⁸ İbn Münebbih, 175.

³⁹ Günaltay, *İslâm Tarihi*, 283.

⁴⁰ Hemmâde, Abdulğani, *Tarihu Mekketi'l-Mükerreme (Buğyetü'l-Merâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm)*, Halep, 1964, 89.

⁴¹ Fâsî, *Şifâ*, I, 567, 89.

⁴² Fâkihî, V, 138; Fâsî, *Şifâ*, I, 354; Kutbî Nahravânî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-A'lâm bi'l-Amî Beytillâhi'l-Harâm*, (İşraf: Said Abdulfettah, thk. ve tdk.: Hişam Abdilaziz Ata), Mekke, 985 (de neshedildi), 76.

⁴³ Ezrâkî, I, 101.

Liderleri Amlük, kabilesine “Allah'ın haramlarını küçümsemeyin, sizden önceki Hud, Salih, Şuayb kavimleri nasıl helak oldu, gördünüz; Allah onları, kendilerinden hiçbir iz bırakmadan yok etti, yerlerine başka kavimleri getirdi.”⁴⁴ diyordu. Amlük'un kendilerine yaptığı nasihatlere bakılırsa Amâlika, Mekke'de ilk dönemler Allah'a inanıyor, helal ve haramlara dikkat ediyor, Harem'e saygı gösteriyordu.⁴⁵ Mekke'deki Amâlika'nın dini inançlarının oluşmasında Hz. İbrahim, Hz.Hud ve Hz.Salih gibi eski peygamberlerin etkilerinin olması ihtimali kuvvetlidir.

Amâlika, bolluk ve zenginlikten dolayı şımarıp zulme ve inkâra başladı. Hatta gölgelenen ve su içenden dahi haksız yere ücret aldılar.⁴⁶ Mekke'nin yönetici ve hâkimi idiler. Bu avantajlarını kötüye kullandılar. Amâlika'nın, azgınlığa devamı neticesinde Allah tarafından kıtlık, hastalık gibi cezalara maruz kaldığına; ayrıca Allah'ın, başka kralları kendilerine musallat ederek onları yok ettiğine inanılırdı. O sırada kıtlık nedeniyle Yemen'den çıkan Cürhüm ve Katûrâ Kabileleri Mekke'ye gelerek Amâlika'yı oradan çıkarmışlardır.⁴⁷ Bu itibarla Amâlika'nın tufan, açlık, kıtlık ve hastalıklarla zayıflamış; dışarıdan gelen kabilelerin işgaliyle de yıkılmış olması muhtemeldir.

Bütün bu bilgiler Amâlika'nın bazı kollarının, Hz. İbrahim'den çok daha önceki zamanlarda Yemen ve Hicâz bölgesinde yaşadığını göstermektedir.

II- Âd

Âd, Amâlika Kabilesi'nin yaşadığı dönemde Mekke'ye gelen bir kabile-dir. Servet ve refahı dolayısıyla şımarmış⁴⁸ çok eski bir topluluktur.⁴⁹ Bunlar Ahkâf (Kum Tepeleri)⁵⁰ da oturlardı. Kur'an, bu sıralarda etrafı kasıp kavuran bir kuraklıktan bahsetmektedir.⁵¹ Âd Kabilesinin, kuraklık olduğu zamanlarda Mekke'ye yağmur duasına gittiği anlatılır. Bunlardan yetmiş kişilik bir grup, tufan günlerinin yaklaştığı bir zamanda Kayl b. Anz, Lokman b. Âd, Ebû Said Mersed b. Sa'd, Celheme b. Hayber gibi liderlerin başkanlığında Mekke'ye gelmişti. O günlerde Amâlika Kabilesi'nin, Mekke halkının lideri ve şehrin yöneticisi, Amâlika'dan Bekr b. Muaviye'dir. O, Âd kavminden Celheme b. Hayber'in kız kardeşiyle evliydi. Bu evlilikten Muaviye b. Bekr ve diğer çocukları oldu. Bekir b. Muaviye'nin kız kardeşi

⁴⁴ Ezrâkî, II, 132; I, 85; Fâsî, *Şifâ*, II, 567, 568; Kutbî Nahravânî, 76.

⁴⁵ Ezrâkî, I, 85.

⁴⁶ Fâsî, *Şifâ*, I, 567; Kutbî Nahravânî, 76.

⁴⁷ Ezrâkî, II, 132; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 52; İbn Haldun, *Tarih*, II, 33; Kutbî Nahravânî, 76; Hemmâde, 89.

⁴⁸ Kur'an, VII, 67.

⁴⁹ Buhl.F, “Ad”, *LA*, I, 123.

⁵⁰ İbn Münebbih, 138

⁵¹ Kur'an, XI, 54.

Huzaile binti Hezzâl b. Muaviye ise, Âd kavminden Ebû Said el-Mumîn Mersed b. Said ile evlenmiş ve bu evlilikten Amr, Amir ve Umeyr dünyaya gelmiş. Bunlar Mersed b. Saidoğullarıdır. Ebû Saidoğullarına (Âdu'l-Ahire) Son Âdler denmiştir.⁵² Tufan günlerinde Mekke'de olmalarından dolayı, tufandan kurtulmuşlardı. Kur'an-ı kerim'in dışında diğer tarihî kaynaklar da, Allah'ın Âd Kabilesi'ni rüzgarla yok ettiğini zikreder.⁵³

Birinci Âd Kabilesi yok olduğundan, Mekke'deki Âd Kabilesi mensupları, Hz. Hud(A. S.)'un vefatından sonra oldukları yerde kalmışlardır.⁵⁴ Âd Kabilesi içerisinde sadece Benî Lavziyye, Luziyye, Lukaym b. Hezzâloğulları kurtulmuş, Mekke'de dayılarının yanına yerleşip son Âdleri teşkil etmişlerdir. Abdullah b. Zib'ârî, bir şiirinde Âd Kabilesi'nin Harem'de yaşadığını, Allah'ın onları koruduğunu anlatmıştır.⁵⁵ Mekke'de yaşamış olan ilk kavimlerden sayılan Âdler, Yarub b. Kahtân'ın Yemen'e hâkimiyetine kadar orada kalmışlardır. Tarihçilerin çoğu, Âd Kabilesi'nin kadimliğinden bahsetmektedir.⁵⁶ Buhl'a göre ise; Ad Kabilesi'nin yaşayıp yaşamadığı, nerede oturduğu meselesi aydınlatılamamıştır. Arapların uydurduğu şecerelerin ve Ad'in Ahkâf'da yaşadığına ilişkin iddialarının tarihî bir değeri yoktur.⁵⁷

III- Cedis ve Tasım

Cedis ve Tasım, Arabistan'ın yerli kabilelerinden olup Nuh oğlu, Sam oğlu, Aram oğlu Lut'un oğullarıdır.⁵⁸ Cedis ve Tasım'ın, kardeşleri İmlik(veya İmlâk)'ı sevdiğinden dolayı Mekke civarlarına yerleştikleri anlatılmaktadır.⁵⁹ Buralarda o gün Tasım, Cedis, ilk Cürhümlüler (İkinci Kahtânî Cürhümlüler değil) ve küçük Âd kavminin yaşadığı rivayet edilmiştir.⁶⁰

⁵² İbn Şerye, 332; Makdisî, Mutahhar b. Tahir, *Kitâbü'l-Bed'i ve'l-Tarih*, III, 31; İbn Haldun, *Tarih*, II, 26.

⁵³ İbn Münebbih, 137; Fâkihî, 3, V, 136; Makdisî, *Tarih*, III, 31; Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 26; İbnü'l-Verdî, I, 13.

⁵⁴ İbn Şerye, 368.

⁵⁵ İbn Hişam, I, 72; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye-Büyük İslâm Tarihi*, (Çev: Mehmed Keskin), İstanbul 1994, II, 290.

⁵⁶ Taberî, *Tarih*, I, 206; İbn Dureyd, I, 83; Makdisî, *Tarih*, III, 133; İbnü'l-Esir, İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Beyrut, 1867, I, 86; Kalkaşandî, *Ensâb*, 328; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab el-Kadîme ve'l-Hadîse*, Beyrut, 1997, II, 702.

⁵⁷ Buhl, I.124.

⁵⁸ Weir T. H., "Cedis", *İA*, , III, 2.

⁵⁹ İbn Münebbih, 175.

⁶⁰ Asmaî, II.

Cedis ile Tasım, Yemâme'de beraberce yaşamış, ziraat ve hayvancılıkla uğraşmış⁶¹ ve aynı kaderi paylaşmış kardeşlerdi. Cedis Kabilesi, ziyafet planıyla tuzak kurarak, Tasım'ın Amlık adındaki liderinin de içersinde bulunduğu Tasım Kabilesini yok ettiler.⁶² Sadece Hassan b. Esat adında birisi kurtularak, Yemen Tubbasından yardım istedi. O da Tasım'ın intikamını almak için Cedis Kabilesi'nin tümünü kılıçtan geçirdi. Böylece Cedis ve Tasım kabilelerinin güçleri kalmadı.⁶³ Caussin de Perceval, bu olayların M.S.250 de olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Tasım'dan bazı kişilerin yönetimi ele geçirip, Mekke'yi idare ettiğine dair Hz. Ömer'den rivayetler vardır.⁶⁵ Caussin de Perceval'in olay için verdiği tarih, kaynakların verdiği bilgilerle uyumlu görülmemektedir. Cedis ve Tasım kabilelerinin M.S. 250' den çok daha önce yaşamış olması muhtemeldir.

IV- Cürhüm

Cürhümler'i ikiye ayırabiliriz: İlk Cürhümler (Cürhümü'l-Ula). İkinci veya son Cürhümler (Cürhümü's-Sânî) .

İlk Cürhümlüler'in tarihleri hakkında çok az bilgi vardır; Çünkü onlar da, nesilleri yok olmuş Araplardandır.⁶⁶ Ancak mevcut kaynaklardaki bilgilerden Cürhüm ile İlk Âd Kabilesi'nin birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁶⁷

İkinci Cürhüm(Güney Arapları) ise, Arabü'l-Bâkiye'den olup Yemen'deki Kahtân'ın soyundandır. İkinci Cürhümler, Hz. İsmail ile akrabalık ilişkileri olan Cürhümlüler'dir.⁶⁸ Kahtâniler içerisinde sadece bu Cürhümler'in büsbütün ortadan kalkmadıkları rivayet edilmiştir.⁶⁹ Hassan b. Sabit'in beyitlerinden, Mekke'ye ne zaman gelmiş oldukları tartışmalı olan Cürhümler'in varlıklarının devam ettiği neticesi çıkıyor.⁷⁰ İkinci Cürhümlüler'in Yemen'den Mekke çevresine geliş sebepleri hakkında üç görüş vardır:

⁶¹ Bräu, H.H., "Tasım", *İA*, , XII/1, 31.

⁶² Savaşın nedeni Tasım'dan Amlık adında bir liderin Medine de Orta çağlarda Avrupa derebeylerinde ve Filipinlerdeki İspanyol rahiplerinde olduğu gibi, evlenecek Cedis kızlarının ilk defa kendisi ile gerdeğe girmesi gerektiğine ilişkin sürdürdüğü adetti. Bkz. Dineverî, 35, Yaşar Çelikkol, *Hicri Birinci Yüzyılda Medine Şehri*, (Basılmamış Master Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1995, 69, 83.

⁶³ Mahmud Esad Seydişehri, 570.

⁶⁴ Weir, T.H., "Cedis", *İA*, III, 2.

⁶⁵ Fâkihî, II, 257.

⁶⁶ Taberî, *Tarih*, I, 193; Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 155; İbnü'l-Verdî, I, 84.

⁶⁷ Taberî, *Tarih*, I, 193.

⁶⁸ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 121; İbnü'l-Verdî, I, 162.

⁶⁹ Fr. Buhl, "Cürhüm", *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B, III, 248.

⁷⁰ Hassan b. Sabit el-Ensârî, *Dîvânu Hassan b. Sabit*, Beyrut(ts.), 131.

1. Âd ve Semud Kabileleri'ne karşı zafer kazanan Yarub b. Kahtân, Yemen'e melik olduğunda, kardeşi Cürhüm'ü Hicaz yöneticiliğine atamış⁷¹ ve bundan sonra Cürhümlüler Harem'e yerleşmeye başlamışlardır. Asmaî'ye göre; Himyer ve Kahtân, kendi aralarında Sebe mülkünün idarî işleri ve bazı mal varlıklarını bölüşürlerken, Yarub, kabilesi'ne yiyecek, içecek at vb. teçhizat teminiyle Cürhüm'ü, Hicaz valiliğine atamıştır.⁷² Cürhüm'e Hicaz'daki Amâlika'nın itaat etmesi ve vergi ödemesine matuf bir yazılı belge de verildi. Bu belgenin bir nevi valilik için atanma kararname niteliği taşıdığı düşünülebilir. Tarihî kaynaklardaki bilgiler, Heyye'nin daha sonraki dönemlerde atanmış olduğu istikametindedir. Ayrıca onun Amâlika Kabilesi'ne hâkim olduğu ve Mekke dağlarından birinde idari talimatlarını yazdığı da rivayet edilmektedir.⁷³

2. Kaynakların bir kısmı da bu göçün sebebini bir sürgün olayına bağlarlar; güya Kahtân'ın çocukları Yemen'de çoğalınca aralarında çekememezlik ve düşmanlık başlanıştı. Yaruboğulları sözbirliği edip, Cürhüm b. Kahtân ve Muteber b. Kahtân'ı ülkeden çıkarmışlardır. Cürhümlülerin, Harem'e geldiğinde, kendilerini engellemek isteyen Amâlika'yı mağlup edip, oraya hâkim olduğu rivayet edilmiştir.⁷⁴

3. Cürhümlülerin Mekke'ye göç edip Harem'e yerleşmelerinin sebebi, canlıları büyük sıkıntıya sokan kuraklıkla izah edilir.⁷⁵

Daha önce Amâlika'nın bazı kollarının, Mekke'nin ilk sakinlerinden olduğunu söylemiştik.⁷⁶ Kuraklık sebebiyle Yemen ve Hicaz'dan küçük topluluklar halinde Mekke'ye gelip Urâne'de yaşayan⁷⁷ İkinci Cürhümlüler de, Hz. Hacer ve İsmail'den izin alarak zemzemin çıktığı Mekke Bathası'na yerleşmişlerdir.⁷⁸

⁷¹ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 21; İbnü'l-Verdi, I, 62; Kalkaşandî, *Ensâb*, 211.

⁷² Ancak vali tayin edildiği iddia edilen kişinin farklı bir isim olan Heyye b. Biyye b. Cürhüm olduğu da rivayet edilmiştir (bk. Asmaî, 56, 57).

⁷³ Asmaî, 56, 57.

⁷⁴ İbn Şerye, 324; Dîneverî, Ahmed b. Davud, *el-Ahbâru't-Tıvâl*, (thk. Abdulmun'im Amir), I. Baskı, Kahire, 1960; 8, 9.

⁷⁵ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 48; Kalkaşandî, *Ensâb*, 211.

⁷⁶ Bk. Bu makale, s.5.

⁷⁷ Ezrâkî, I, 54; Fâkihî, II, 9; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 34; el-Muberrred, Muhammed b. Yezid, *el-Kâmil fi'l-Luğâ ve'l-Edeb* (thk: Zeki Mubarek, Mısır 1936 ve tarihsiz bir baskı), Belâzurî, *Ensâb*, I, 12 – 13; Taberî, *Tarih*, I, 193; Makdisî, Mutahhar b. Tahir, *Kitâbü'l-Bed'î ve't-Tarih*, Paris 1903.III, 60; İbnü'l-Verdi, I, 14; Diyarbekrî, I, 94; Vahbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menhec*, I. Baskı, Dımaşk, 1991, XVI, 119 – 120.

⁷⁸ İbn Şerye, 324; İbn Habib, *Kitâbu'l-Münammak fi Ahbâri Kureys*, (talik. Hurşid Ahmed Farik), I. Baskı, Beyrut, 1405, 289; Fâkihî, IV, 129; İbn Kesîr, Ebûl Fidâ İsmail, *Kısâsu'l-Enbiyâ*, Beyrut, 1991, 182; Fâsî, *Şifâ*, I, 576; Ebû İshak İbrahim b. Abdillâh, *Eymânu'l-Arab*

Tarihçiler ve nesep âlimleri, Zemzem suyunu gördükten sonra Harem civarına yerleşen bu iki kabilenin ismi ve etnik yapısı hakkında farklı görüşleri sürmüşlerdir. İbn Şerye'ye göre; bunlar, Mudâd b. Amr b. Sad b. Rakıb b. Hıyy b. Nabt b. Cürhüm liderliğindeki Cürhüm ailesi ile Sumeyda b. Hevres b. Mazın b. Lavi b. Kipton b. Kerker b. Heydan liderliğindeki Kiptun veya Kantur kabilesidir.⁷⁹ İbn Münebbih, İbn Hişam, İbn Kuteybe, Ezrâkî⁸⁰ gibi ilk dönem tarihçileri ise, Mekke'ye yerleşen iki etnik grubun Cürhüm ve Katûrâ olduklarını ve Cürhüm lideri Mudâd ile Katûrâ lideri Sumeyda'nın amcazade olduklarını zikretmektedirler. Buna karşılık Mes'ûdî, İbn Kesîr ve İbn Haldun gibi tarihçiler ise Katûrâ veya Kerkeroğulları ifadesini kullanarak, bunların Amâlika'dan olduklarını iddia etmişlerdir.⁸¹ Bizim şahsi kanaatimiz, "Kantur" ve "Kerkeroğullar" şeklinde kaynaklarda zikredilen bu kabilenin, Amâlika'ya mensub olmaktan ziyade, Cürhümlülerin bir kolunu oluşturduğu istikametindedir. Bu bakımdan burada bölümün insicamını bozuyor gibi görünse bile, haklarındaki tarihi malumatın belirsizliği, yetersizliği ve onun Cürhüm'ün bir kolu olabileceği hususundaki şahsi kanaatimiz, bu kabileyi Cürhüm başlığı altında değerlendirmeye almamızı gerektiriyor.

Cürhüm ve Katûrâ, şehre geldiklerinde Harem olduğunu bildikleri halde iskan ve imar için ağaçları kesmişlerdir.⁸² Tarihçilerin ortak görüşüne göre şehir, "Aşağı Mekke" ve "Yukarı Mekke" diye ikiye bölünmüştür. Cürhüm lideri Mudâd, Yukarı Şehire (*Kâbe'nin karşısı Hacerü'l-Esved rüknü ve zemzem suyunun sağ ve sol taraflarından Kuaykian vadisinin üst taraflarına uzanan bölgeler*);⁸³ Katûrâ lideri Sumeyda ise, Aşağı Şehire (*Mekke'nin aşağı tarafında Ecyâdeyn, Kâbe'nin arkası, Ruknu'l-Yemânî, Ruknu'l-Ğarbî, Seniyye, Ramda arasındaki sahalarda*)⁸⁴ yerleşmiştir.

fi'l-Cahiliye, Kahire 1343, 3; Hemmâde, 90; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, İstanbul, 1991, I, 20; Filibeli Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1982, I, 84.

⁷⁹ İbn Şerye, 398.

⁸⁰ İbn Münebbih, 98; İbn Hişam, I, 130; Ezrâkî, I, 82; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, (thk. Servet Ukkâşe), Mısır 1993, I, 27.

⁸¹ İbn Şerye; 398; İbn Münebbih, 98; İbn Hişam, I, 130; Ezrâkî, I, 82; İbn Kuteybe, I, 27; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 48; İbn Kesîr, *Sîret*, I, 29, 30; İbn Haldun, *Tarih*, II, 32 – 33; Kalkaşandî, *Ensâb*, 401; Fâsî, *Şifâ*, I, 576, 577; İbnü'd-Dıya, 49; Diyarbekrî, I, 110.

⁸² İbn Şerye, 398.

⁸³ İbn Şerye; 3298; Ezrâkî, I, 85; Fâkihî, IV, 129.

⁸⁴ Ezrâkî, I, 85; Fâkihî, IV, 129; İbn Kesîr, *Kısâsu'l-Enbiyâ*, 182; Ahmed Sibâi, *Tarihu Mekke, Dirâsâtü fi's-Siyâse ve'l-İlim ve'l-İctimâ ve'l-Umrân*, Mekke, 1979, 20.

Her iki grup(Cürhüm ve Katûrâ), ayrı iki bağımsız topluluk olarak yaşayıp, kendi topraklarına girenlerden 1/10 oranında öşür vergisi (gümrük vergisi) almaktaydılar.⁸⁵

Cürhüm ve Katûrâ Kabileleri, evlerini dağ aralıklarında, dere ağzlarında, sarp yokuş başlarında dağınık şekilde kurmuşlardı. Bu yerleşim yerleri, değişik ev tipleri ve çadırlardan oluşmaktaydı.⁸⁶

Cürhümlüler'in Mekke'de günlük gıdaları et, su ve süttü. Örneğin Hz. İsmail ava gider ve at, koyun gibi hayvanlar beslerdi. Mekke, ziraat ve ekime elverişli değildi.⁸⁷ Harem'de Selem, Idah gibi sadece orta boylu dikenli ağaçlar vardı.⁸⁸ Yani Mekke ziraata ve ekime müsait olmadığından, şehirde geçimin hayvancılık ve avcılığa dayandığı anlaşılmaktadır.

Cürhümlülerin inançlarına gelince, onlar Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in peygamberliklerini kabul etmişlerdir.⁸⁹ Ayrıca Hz. İsmail'in, eşinin kabilesi olması sebebiyle Cürhümlülerin dini inançlarını etkilemiş olması muhtemeldir. Çünkü onlar Allah'ın emir ve yasaklarına ve Harem'e saygı gösterdiler; yoldan saptıklarında liderleri onlara, Allah'ın helal ve haramlarına uymalarını, Allah'ın evine saygı göstermelerini emrederdi. Ama Cürhümlüler, her şeye rağmen çok azıtıp helal ve haramları bırakarak Kâbe'nin mallarını çaldılar; sonra da Kâbe'de İsaf ve Nâile adlı iki kişinin zina edip taş kesildiğine inandıklarından, bu taşların birisini Merve, diğerini Safa tepesine diktiler; önce taşları ibret için diktiklerini söyledikleri halde, sonra bunlara put olarak taptılar.⁹⁰

Uzun süre rahat ve bolluk içerisinde yaşayan Cürhümlüler, daha sonraları şırmamış; israf, inkâr ve zulme başlamıştı. Hatta Amâlikalılar gibi duvarları dibinde gölgelenenlerden, sularını içenlerden para alırlardı. Bu ahlaki çöküntü döneminde aşırı sıcaklık ve kuraklık başladı, yağmurlar kesildi;⁹¹ böcek, kurt gibi hayvanlar çoğaldı. Bu nedenle Cürhümlülerden bir gecede elliye yakın kişinin öldüğü rivayet edilmektedir. Bütün bunlar, Allah'ın verdiği ceza olarak ifade edilmekteydi.⁹²

Mekke'nin yönetimi Hz. İsmail ve oğlu Nabit'ten sonra dayıları Cürhüm'e geçti. Ancak Sidâne ve Hicâbe gibi görevler İsmail'in soyunda kaldı. Diğer görevler, Mudâd'da idi. Yönetimden uzak olan Katûrâ da yöne-

⁸⁵ İbn Şerye; 398; İbn Münebbih, 98; İbn Hişam, I, 130; Ezrâkî, I, 82; İbn Kuteybe, I, 27; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 48; İbn Kesîr, *Sîret*, I, 29, 30; Kalkaşandî, *Ensâb*, 401; İbnü'd-Dıya, 49; Fâsî, *Şifâ*, I, 576, 577; Diyarbekrî, I, 110.

⁸⁶ Ahmed Sibâî, 20.

⁸⁷ Ezrâkî, I, 57 – 58 ve 82.

⁸⁸ Fâsî, *Şifâ*, I, 567.

⁸⁹ Kutbî Nahravânî, 72 – 73.

⁹⁰ Ezrâkî, I, 87.

⁹¹ Hemmâde, 89.

⁹² İbn Habîb, *el-Munammak*, 284; Ahmed Çelebî, *Tarih*, I, 117.

time talib olunca, anlaşmazlıklar başladı.⁹³ Bunun sonucunda Cürhüm Kabilesi'nin lideri Mudâd, Aşağı Mekke'deki Kuaykian'dan Ecyâd'a, Sumeyda'nın olduğu yere doğru yürüdü. Mekke'de bulunan bazı semt isimleri, bu savaşın seyrine ve ordunun kullandığı silah ve teçhizata göre adlandırıldı. Ordu kılıç, ok, kalkan ve çingirak gibi silahlarla teçhiz edilmişti. Kılıçların şakırdamasından dolayı, buraya "Kuaykian" dendi. Sumeyda, Ecyâd'dan at ve mızrakla donatılmış birliğiyle hareket etti. Seçkin atlarla çıktığı için, oraya "Ecyâd" dendi. İki ordu Fadîh'da karşılaştı. Sumeyda burada öldürülüp ordusu rezil olduğundan, buraya "Fadîh" dendi. İki taraf arasında Metâbih'te barış yapıldı. Mudâd, yönetim hakkını alınca, burada yemek pişirtip yedirdi. Bu nedenle buraya "Metabih" (yemek pişen yer) dendi.⁹⁴ Böylece, Katûrâ'nın Mekke'de hiçbir gücü kalmadı; bir bölümü öldürüldü, diğer kısmı Kâbe'den sürüldü ve yönetim tümüyle Cürhümlülerin eline geçti. Ancak Cürhümlülerde huzursuzluklar, çatışmalar ve zulümler devam etti. İsmailoğulları'nın Cürhüm'le çatışmama sebebi ise, onların Mekke'de kan dökmek istememeleriydi. Ayrıca Cürhüm, onların dayıları olduğundan akrabalık hakkını gözettiler.⁹⁵ Bunların, daha sonra Mekke'de günah işlemek için çeşitli ülkelere dağıldıkları tahmin edilmektedir. Bu sırada Yemen'den gelen Huzâa, Cürhüm'e karşı saldırı hazırlığı içerisindeydi.

Tarihçiler, Cürhümlülerin niçin ve nasıl Mekke'den çıkarıldığını tespitinin çok zor olduğunu söyleyip konu hakkında çeşitli görüşler ileri sürmektedirler:

1-Benî Gûbşân b. Huzâa ile Benî Bekr b. Abdimenât, Cürhümlülerin zulümlerinden dolayı Mekke'den çıkarmışlardır.⁹⁶ Beytin hürmetini ihlal edip oraya gelenlere zulmettiler. İsfâf ve Nâile zina ettiği gibi, Cürhüm de Kâbe'de her türlü günah ve kötülüğü işledi, Gûbşanoğulları ve Benî Bekr, bunları görünce, onları Mekke'den çıkardılar. Bu görüşün İbn İshak'a ait olduğu zikredilmektedir.⁹⁷ İbn İshak, Cürhümlülerin yaptıklarını saydıktan sonra, cahiliye'de zalimlerin Mekke'de barınmadığını anlatmaktadır.⁹⁸

2. Rabia b. Harise b. Amr b. Amir'in, Cürhümlülerin son liderinin kızı olan Fahire binti Haris b. Mudâd el-Cürhüm ile evliliği sonunda dünyaya

⁹³ İbn Hişam, I, 130; Ezrâkî, I, 82; Mes'ûdî, *Murûc*, II, 49 – 50; İbn Haldun *Tarih*, II, 380; Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, IV, 262; Mehmed Kudsi Ramazanzade, *Mir'atü'l-Kainât*, İstanbul, 1290, II, 682.

⁹⁴ İbn Hişam, I, 30; Ezrâkî, I, 82; Belâzurî, *Futûh*, 71; Ya'kûbî, V, 185; İbn Haldun, II, 380; Fâsî, *Şifâ*, I, 576 – 7.

⁹⁵ İbn Hişam, I, 30; Ezrâkî, I, 84.

⁹⁶ Diyarbekrî, I, 110.

⁹⁷ Fâsî, *Şifâ*, I, 594.

⁹⁸ Makdisî, *Tarih*, IV, 125; Diyarbekrî, I, 111.

gelen Amr. b. Rabia, büyüyünce toplumu yönetmeye kendisini daha layık gördü. Cürhümlü dedesinin lider oluşunu da göz önüne alarak, yönetimin kendi hakkı olduğuna inanmış, idareyi ele geçirmek için harekete geçmiş ve işte bu andan itibaren Cürhüm-Huzâa çatışmaları başlamıştı.⁹⁹

3. Asmaî'nin rivâtine göre, Huzâa'nın ilk atası olan Aksa b. Harise b. Amr b. Amır, oğulları'na "*Ey Oğullarım! Amâlîka ve Cürhümlülerden sonra Harem ülkesinin halkısınız. Cürhüm Kabilesi size uygun değildir. Beyt Allah'ın evidir. Hicr ve Zemzem, Peybamber Halil İbrahim'in işaretleridir. Orada Cürhümlülerden kan akacak*" şeklinde bir vasiyette bulunmuştur. Huzâa'nın Cürhümlüleri kendi yurtlarından çıkarmasını bu sebeple izaha çalışan Asmaî, ayrıca bazı Huzaalı şairlerin şiirlerinde, Cürhümlülerin sürgün edilmek suretiyle idarenin Huzâa'da kaldığını söylediklerini rivayet eder.¹⁰⁰

4. Ezd Kabilesi'nden olan Huzâa, "Akk" ve "Necran"da başarı sağladıktan sonra Cürhümlüler'in yaşadığı Mekke'ye geldi.¹⁰¹ Ezd Kabilesi'nin başındaki Salebe b. Amr, Batnu Merr'e gelip Cürhümlülerle birlikte Harem'de kalmak için izin istediğinde, Mekke idarecileri, gelecekte yönetimin ellerinden alınabileceği hesabıyla bu teklifi kabul etmediler.¹⁰² Bunun üzerine çıkan savaşta Cürhümlüler mağlup edilerek Mekke'den sürgün edildiler.

Cürhümlü Mekke Melikleri (Yöneticileri)

Mekke'nin Cürhümlüler döneminde yeni bir idarî yapıya kavuştuğu görülmektedir. Başlangıçta Yemen'e bağlı bir valilik olarak oluşturulan yapı, zamanla Hicaz bölgesini de içerisine alan yarı bağımsız küçük bir devlet görüntüsü vermiştir. Kahtân, hicretten 2690 sene önce –yani M. Ö. 2080'lerde yaptığı savaşlarda zafer elde ederek Yemen'de krallığını ilan etti. Kahtân'dan sonra yerine oğlu Yarub geçti. O, Hicaz ve Mekke civarlarına bir sefer düzenleyip oraları da yönetimine kattı. Kahtân'ın, Hicaz ve Mekke ahalisine vergi ve çeşitli yükümlülükler getirdikten sonra kardeşi Cürhüm'ü bölgeye vali olarak atayarak Yemen'e döndüğü rivayet edilmekte¹⁰³ ve böylece Mekke'de Âd ve Amâlîka kavimlerinin idari ve siyasi hakimiyetleri bitmiş olduğu görülmektedir.

⁹⁹ Fâkihî, V, 140.

¹⁰⁰ Asmaî, 94 – 95–96.

¹⁰¹ Belâzurî, Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enis Tıbbâ, Ömer Enis Tıbbâ), Beyrut, 1987; 26.

¹⁰² Asmaî, 86; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 640, 641.

¹⁰³ Süleyman Husnû, *Tarihü'l-Alem*, İstanbul, 1291, 981, 982.

Cürhüm Kabilesi'nin Mekke'de başlayan yönetimi, uzun sürdü. Ya'rub, oradaki İmlik, Tasım, Cedis, Âd bakiyelerini kontrol altına alıp¹⁰⁴ Mekke'de tam bir hakimiyet sağladı. Ardından oğlu Abdiyalil¹⁰⁵ yönetime geldi. O da uzun süre babası gibi Mekke'yi, Kahtân'dan gelen meliklere bağlı olarak yönetti.¹⁰⁶ Abduyalil ölünce yerine oğlu Haşrem(Curşem), melik oldu.¹⁰⁷ Zamanın en dinamik ve genç yöneticilerinden olan Haşrem(Curşem)'in Mekke'de büyük hizmetler yaptığı anlaşılmaktadır. Haşrem(Curşem) zamanında Mekke imar edildi, binalar çoğaldı ve şehrin imarı, hacıların çoğalmasını sağladı.¹⁰⁸ Haşrem(Curşem)'den sonra, oğlu Abdulmeddân yönetime geldi; O da uzun süre yönetimde kaldı.¹⁰⁹ Ebû'l-Fidâ ve İbnü'l-Verdî, bunun adını Abdulmeddân b. Curşem¹¹⁰ olarak kaydetmişlerdir. Abdulmeddân'dan sonra oğlu Nâkile yönetime geldi.¹¹¹ Kalkaşandî, bu ismi Nufeyle b. Abdulmeddân olarak zikretmiştir.¹¹² O, Baduşems b.Yaşcub b. Yarub b. Kahtân b. Hud'un valisi idi. Abdumesih b. Nakile, bir başka yerde Abdumesih b. Sakile olarak zikredilmiştir.¹¹³ Abdulmesih'in Habeş ve Şam topraklarına akınlar düzenlediği rivayeti doğrusya, Mekke valisinin gücü şehir sınırlarını, hatta Yarımada'nın sınırlarını da aşmış görünmektedir. Bu aşamada Mekke'nin, Yemen'e bağlı bir valilik merkezi şeklindeki statüsünü aşarak, bir bölge başkenti durumuna gelmiş olması muhtemeldir. Abdumesih'in vefatından sonra yerine oğlu Mudâd geçti.¹¹⁴ İsminin Amr olduğu da rivayet edilen Mudâd, babası gibi güçlü bir idareci olmalı ki, onun da birçok devletle savaştığı, büyük ordulara sahip olduğu rivayetleri vardır.¹¹⁵ Bu dönemde muhtemelen Mekke, uluslararası bir konuma sahiptir.

Mudâd'ın ölümünden sonra oğlu Haris yönetimi ele aldı.¹¹⁶ Bu sıralarda (Şurahbil ve Amr Zi'l-Izhar zamanında), Calut, Davut (A. S.)'a yenilmişti. İsrailoğulları'nın, ordularıyla Mekke'ye kadar geldiklerinde, Haris b. Mudâd'ın Cürhümlülerden oluşan güçlü bir ordu hazırladığı anlatılır.¹¹⁷

¹⁰⁴ İbn Münebbih, 177.

¹⁰⁵ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 23; İbnü'l-Verdî, I, 162.

¹⁰⁶ İbn Münebbih, 153 v.d.

¹⁰⁷ İbn Münebbih, 153. Haşrem, bazı kaynaklarda Curşem olarak geçmektedir.(bk. Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 121; İbnü'l-Verdî, I, 62.)

¹⁰⁸ İbn Münebbih, 153.

¹⁰⁹ İbn Münebbih, 177.

¹¹⁰ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 121; İbnü'l-Verdî, I, 62.

¹¹¹ İbn Münebbih, 178.

¹¹² Kalkaşandî, *Ensâb*, 211.

¹¹³ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 1125; İbnü'l-Verdî, I, 62.

¹¹⁴ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 121; İbnü'l-Verdî, I, 62; Kalkaşandî, *Ensâb*, 211.

¹¹⁵ İbn Münebbih, 178.

¹¹⁶ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 21; İbnü'l-Verdî, I, 62; Hemmâde, 91.

¹¹⁷ İbn Münebbih, 180.

Amr b. Haris,¹¹⁸ kardeşi Bişr b. Haris ve Mudâd b. Amr b. Mudâd gibi kişilerin Mekke'de yönetime geldikleri ve bu Cürhümlü valilerin yüzyıl kadar yönetimde kaldıkları¹¹⁹ rivayet edilmiştir.

Kaynaklarda Cürhümlülerin Mekkedeki hâkimiyetinin 300 ile 600 yıl arasında olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.¹²⁰ Ancak M.Ö. 2080'lerde hâkimiyeti başlayan Cürhümlüler'in¹²¹ M.Ö. 207'lerde sürgün oldukları¹²² doğrusu bu, onların hayatiyetinin 20 asır gibi çok uzun bir zaman dilimini muhtevi olduğunu gösterir. Cürhümlü valilerin uzun hâkimiyet dönemi hakkındaki bilgiler, çok sınırlıdır. Haris b. Mudâd'ın hayatının, Davud Peygamber zamanına denk geldiği yukarıda belirtildi. Davud Peygamberin de M.Ö. 10. asırda geldiği doğrusu, Hz.Davud döneminden Hz.İsa'nın doğumuna kadar Cürhümlülerin hakimiyeti hakkında fazla bir şey bilinmemektedir.¹²³

Yemen kökenli olan bu grubun, mutlak manada bağlı buldukları liderleri vardı. Lidersiz hareket etmemek, Yemen topluluklarının bir âdetiydi. Ayrıca onların belli bir düzen içerisinde yaşamaları ve bir yönetim tecrübesine sahip olmaları,¹²⁴ Mekke'de bir yönetim sistemi ve medeniyet oluşturmalarını düşündürebilir. Yukarıda bahsedildiği vech ile Mekke valilerinin şehri imar etmeye özen göstermiş olmaları, bu düşüncemizi desteklemektedir.

Yukarıdaki bilgilere göre, Cürhüm Kabilesi'nde yönetim, babadan büyük oğula, oğlu yoksa büyük erkek kardeşe miras olarak geçmiştir. Cürhümlü yöneticilerin uygulamaları, onların, otoriter bir liderin yönettiği bir idarî sisteme sahip olduklarını göstermektedir.

SONUÇ

Mekke'nin etnik yapısı hakkında yaptığımız incelemelerde ulaştığımız sonuçları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz.

1. Mekke'de yaşayan en eski etnik grupların Amâlika, Âd, Cedis, Tasım ve Cürhüm kabilelerinden ibaret olduğu ve Mekke çevresinde Urâne'de yerleşimin, Hz. İbrahim'in Mekke'ye gelişinden çok daha önceki zamana rastladığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁸ Ebû'l-Fidâ, *Tarih*, I, 21; İbnü'l-Verdî, I, 62; Diyarbekrî, I, 111.

¹¹⁹ Hemmâde, 89.

¹²⁰ Fâsî, *Şifâ*, I, 578; Diyarbekrî, I, 111; Hemmâde, 92.

¹²¹ Süleyman Hüsnü, 981, 82.

¹²² Hasan İbrahim Hasan, *Tarihu'l-İslâm es-Siyasî ve'd-Dinî ve's-Sekâfî ve'l-İctimaî*, Beyrut 1964, I, 45; Ahmed Çelebî, *Mevsûatu Tarihi'l-İslâm*, Kahire, 1983, I, 117.

¹²³ Günaltay, *İslâm Tarihi*, I, 200.

¹²⁴ Ezrâkî, I, 85; Yakût b. Abdillâh er-Rumî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1995. V, 185; Fâsî, *Şifâ*, I, 576.

2. Mekke'de çok eski çağlardan beri yaşayan Âd, Amâlika, Cedis, Tasım Kabileleri'nden sadece Amâlika'nın Erzâk boyu, Cürhüm'e mağlup olarak yönetim güçlerini kaybetmiş olsalar bile, Mekke'deki varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

3. Amâlika döneminde, şehir devleti şeklinde tezahür eden yönetim tarzının, Cürhümler döneminde zaman zaman Yemen'e bağlı valilik statüsüne dönüştüğü; bununla birlikte, Mekke'nin daha güçlü ve bağımsız bir şehir devleti haline geldiği, saltanatın babadan oğula veya yöneticinin oğlu olması halinde, en büyük kardeşe miras olarak geçtiği görülmektedir.

4. İlkçağlarda Mekke'ye gelen Peygamberlerin etkisiyle Amâlika, Âd, Cedis, Tasım ve Cürhüm kabilelerinde tek Tanrı inancının etkin olduğu ve Harem'e zaman zaman saygı gösterildiği görülmektedir.

5. Amâlika Kabilesinin önemli geçim kaynağı olan avcılık ve hayvancılık, Cürhümler döneminde de devam etmiştir.